

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان:
A Comparative Semiotic Study of the Moon and Star Motifs
in Sassanid Silver Plates with the Motif of Kingfisher
Hunting and Japanese Weaving (Shōsōin Treasury)
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

مقاله پژوهشی

مطالعه تطبیقی نشانه‌شناختی نقش ماه و ستاره در بشقاب‌های سیمین ساسانی با نقش شکار شاه‌ی و بافته ژاپنی (خزانه شوسوئین)

علیرضا طاهری^۱، فرشته رحمانی^{۲*}، نشاط فرخی^۳

۱. گروه تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی، دانشکده علوم نظری و مطالعات عالی هنر، دانشگاه هنر ایران، تهران، ایران
۲. گروه هنر، دانشکده علوم انسانی و هنر، دانشگاه ملی مهارت، تهران، ایران

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۰۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۱۲

چکیده

نمادهای آسمانی همچون ماه و ستاره در طول تاریخ در فرهنگ‌های گوناگون، مفاهیم متنوعی داشتند و در هنرهای کاربردی نیز بازتاب یافته‌اند. در این میان، بررسی تطبیقی این دو نماد در هنر ایران دوره صفوی و ژاپن دوره ادو، می‌تواند سبب شناخت عمیق‌تری از زمینه‌های فرهنگی و معنایی آن‌ها شود. پرسش اصلی این پژوهش آن است که این نمادها در دو بستر فرهنگی مذکور چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی از حیث فرم، محتوا و کارکرد دارند؟ هدف از انجام این پژوهش تحلیل تطبیقی نمادهای ماه و ستاره در بشقاب‌های صفوی و منسوجات ژاپنی ادو با تأکید بر مفاهیم نمادین و زمینه‌های زیباشناختی است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی بوده و داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند. نتایج نشان می‌دهند نماد ماه و ستاره در هر دو فرهنگ، با مفاهیم کیهان‌شناسی، آیینی و زیبایی‌شناسی گره خورده‌اند. در ایران صفوی، این نمادها بیش‌تر با مفاهیم عرفانی و نظم کیهانی معنا یافته‌اند، در حالی که در ژاپن ادو، پیوندی نزدیک‌تر با طبیعت، آیین‌های بومی و چرخه زمان دارند. این هم‌گرایی و واگرایی در کاربرد و معنا، گویای ظرفیت این نمادها برای بازنمایی درونیات فرهنگی در دو تمدن شرقی است.

واژگان کلیدی: نشانه‌شناسی، هنر ساسانی، ماه، ستاره، بافته ژاپنی، گنجینه شوسوئین.

مقدمه

نقوش ماه و ستاره در هنر ایران باستان، از جمله نمادهای مهمی بوده‌اند که حامل مفاهیم اسطوره‌ای، دینی و سیاسی هستند. در میان سلسله‌های ایرانی، دوره ساسانی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ادوار فرهنگی، به کاربست این نشانه‌ها در زمینه‌های مختلف هنری، به‌ویژه در فلزکاری اهمیت ویژه‌ای بخشیده است. در این آثار، صحنه‌های شکار شاه‌ی، همراه با نقوش ماه و ستاره، به‌عنوان نمادهای قدرت سلطنتی و مشروعیت الهی به تصویر کشیده شده‌اند. از سوی دیگر، هنر ساسانی نه تنها بر سرزمین‌های غربی چون بیزانس اثر گذاشت بلکه از طریق راه‌های تجاری و فرهنگی به شرق آسیا نیز نفوذ کرد. بافته‌های ژاپنی موجود در خزانه شوسوئین، از بارزترین نمونه‌های این تأثیرپذیری هستند که نشانه‌های

هنر ساسانی را در قالبی تازه بازتاب می‌دهند. با وجود پژوهش‌های متعددی که به بررسی تاریخ هنر ساسانی و تأثیرات آن پرداخته‌اند، به تحلیل نشانه‌شناسانه نقوش ماه و ستاره در این آثار و مقایسه معانی آن‌ها در دو زمینه فرهنگی ایران و ژاپن کمتر توجه شده است. این پژوهش تلاش می‌کند با رویکرد نشانه‌شناسی، معانی نمادین این نقوش را در زمینه‌های مختلف تحلیل و چگونگی تغییر یا تثبیت مدل‌های آن‌ها را بررسی کند.

بیان مسئله

نقوش ماه و ستاره به‌عنوان عناصر تصویری مهم، در سراسر تاریخ هنر ایران نقش بسزایی در انتقال مفاهیم اسطوره‌ای، مذهبی و سیاسی ایفا کرده‌اند. در دوره ساسانی، این نقوش،

فرضیه پژوهش

به نظر می‌رسد نقوش ماه و ستاره، به‌عنوان نشانه‌های قدرت سلطنتی و پیوند با نیروهای کیهانی در هنر ساسانی، در انتقال به هنر ژاپنی، ضمن حفظ فرم ظاهری خود، معانی تازه‌ای متناسب با زمینه فرهنگی جدید یافته‌اند و دلالت‌های معنایی آن‌ها از مشروعیت سیاسی به مفاهیمی نظیر روشنایی معنوی و سعادت تغییر کرده است.

اهداف پژوهش

• هدف اصلی

تحلیل نشانه‌شناختی نقوش ماه و ستاره در ظروف سیمین ساسانی و بافته ژاپنی خزانه شوسوئین و تبیین تغییرات معنایی این نشانه‌ها در فرایند انتقال فرهنگی از ایران به ژاپن.

• اهداف فرعی

- (۱) شناسایی جایگاه و کارکرد نقوش ماه و ستاره در هنر ساسانی با تأکید بر آثار فلزکاری.
- (۲) تحلیل معانی نمادین ماه و ستاره در فرهنگ و آیین‌های ساسانی.
- (۳) بررسی تأثیر هنر ساسانی بر هنر شرق آسیا به‌ویژه بافته‌های ژاپنی خزانه شوسوئین.
- (۴) تحلیل تغییرات معنایی نقوش ماه و ستاره در زمینه فرهنگی ژاپن براساس نظریه‌های نشانه‌شناسی.
- (۵) تبیین چگونگی استمرار یا دگرگونی مدل‌های فرهنگی نشانه‌های ماه و ستاره در انتقال از ایران به ژاپن.

روش تحقیق

این پژوهش با رویکرد نشانه‌شناسی به تحلیل تطبیقی نقش ماه و ستاره در بشقاب‌های سیمین دوره ساسانی و بافته ژاپنی خزانه شوسوئین می‌پردازد. هدف اصلی این پژوهش، بررسی چگونگی انتقال و بازتولید معانی نمادین این نشانه‌ها در دو بستر فرهنگی متفاوت است. در هنر ساسانی، نقوش ماه و ستاره به‌عنوان نمادهای قدرت شاهانه، مشروعیت الهی و پیوند با نیروهای کیهانی در صحنه‌های شکار شاهی برجسته شده‌اند. این پژوهش با استفاده از روش تحلیلی-تفسیری و بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای انجام شده است. داده‌ها از منابع مکتوب معتبر گردآوری و با چهارچوب نظری نشانه‌شناسی فردینان دو سوسور و چارلز سندرس پیرس تحلیل شده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند نقوش ماه و ستاره در بشقاب‌های ساسانی به‌صورت دال‌هایی ظاهر شده‌اند که مدل‌های آن‌ها قدرت، باروری و مشروعیت سلطنتی بوده است. در

به‌ویژه در صحنه‌های شکار شاهی بر روی ظروف سیمین و زرین، به‌صورت نمادین در جهت تثبیت قدرت شاهانه و مشروعیت الهی پادشاهان به کار گرفته شدند. شاهان ساسانی خود را جانشینان اهورامزدا بر زمین می‌دانستند و استفاده از نشانه‌های آسمانی مانند ماه و ستاره بر تاج‌های سلطنتی، تجلی این باور بود. از سوی دیگر، هنر ساسانی، از طریق ارتباطات تجاری و فرهنگی، به سرزمین‌های شرقی چون چین و ژاپن نفوذ کرد و اثرات خود را بر هنر آن مناطق گذاشت. بافته ژاپنی خزانه شوسوئین نمونه‌ای شاخص از این تأثیرپذیری است که در آن می‌توان نشانه‌های هنر ساسانی، به‌ویژه نقوش ماه و ستاره را مشاهده کرد. با وجود پژوهش‌های متعددی که به بررسی تاریخ هنر ساسانی و تأثیر آن بر هنر شرق آسیا پرداخته‌اند، تاکنون تحلیل نشانه‌شناسانه دقیق و مستقلى بر روی معانی نقوش ماه و ستاره در دو زمینه فرهنگی متفاوت ایران ساسانی و ژاپن باستان صورت نگرفته است. بیشتر پژوهش‌ها صرفاً به توصیف ظاهری این آثار پرداخته و از تحلیل عمیق دلالت‌های معنایی این نشانه‌ها غافل ماندند. نقوش ماه و ستاره در ظروف سیمین ساسانی و در بافته ژاپنی خزانه شوسوئین چگونه به‌عنوان نشانه‌های فرهنگی معناسازی کرده‌اند و در فرایند انتقال فرهنگی از ایران به ژاپن، چه تغییراتی در مدل‌های آن‌ها ایجاد شده است؟ از منظر نشانه‌شناسی، لازم است بررسی شود که آیا این نشانه‌ها تنها ظاهر خود را حفظ کرده‌اند یا معانی نهفته و کاربردهای فرهنگی آن‌ها نیز دست‌خوش دگرگونی شده‌اند. تحلیل این روند می‌تواند به درک بهتر نحوه انتقال مفاهیم سلطنتی و دینی از یک فرهنگ به فرهنگ دیگر کمک کند. اهمیت این مسئله در آن است که نشان می‌دهد چگونه هنر به‌عنوان یک نظام نشانه‌ای می‌تواند از مرزهای جغرافیایی عبور کرده، معانی خود را در زمینه‌های فرهنگی جدید بازتولید کند و هم‌زمان بخشی از اصالت خویش را حفظ نماید. بر این اساس، این پژوهش با بهره‌گیری از چهارچوب نشانه‌شناسی فردینان دو سوسور و چارلز سندرس پیرس، به‌دنبال تحلیل عمیق این نشانه‌ها و تبیین معانی فرهنگی آن‌ها در دو بستر تاریخی و هنری متفاوت است.

سؤال پژوهش

نقوش ماه و ستاره در ظروف سیمین ساسانی و بافته ژاپنی خزانه شوسوئین چگونه به‌عنوان نشانه‌های فرهنگی معناسازی کرده‌اند و در فرایند انتقال فرهنگی، چه تغییراتی در دلالت‌های معنایی این نشانه‌ها رخ داده است.

و ماه نماد مرد و زن و معشوقه یکدیگر هستند و لکه‌های روی ماه اثر دست خورشید است که دست گل‌آلود خود را از روی حسادت بر چهره ماه کشید. همچنین، گفته شده است که «خورشید و ماه عاشق یکدیگرند و هیچ‌گاه مگر در روز رستاخیز به هم نمی‌رسند که اگر چنین شود دنیا به آخر می‌رسد» (Hinnells, 2004, 254). ماه به اعتقاد ایرانیان باستان، سرچشمهٔ عسل بوده و عسل نگهدارندهٔ میوه‌ها و حفاظت‌کننده از مرگ تلقی شده است. به همین دلیل است که ماه را نگهبان میوه‌ها و گیاهان قلمداد می‌کنند (Romarzen, 1966, 181). رومارزن (ibid., 176-209) می‌گوید: «پارسیان باستان تصور می‌کردند عسل از ماه برون می‌شده و منی گاو را که میترا قربانی کرده در ماه جمع می‌شده است و در همان‌جا تطهیر می‌یافته و گیاهان و میوه‌های نوینی به بار می‌آورده است. به همین علت است که ماه همچون محافظ میوه‌ها قلمداد شده است». ماه در اساطیر ایرانی نمادی از باروری است، پس پیوند جدانشدنی با آن‌هاست که خدای باروری و زیبایی است دارد. از طرفی دیگر، در دین زرتشت هلال ماه به‌عنوان برسم‌دان در انجام مراسمات کاربرد داشته است. ماه و ستاره در دوره‌های قبل از ساسانی در قالب اشکال متفاوت نمادی از قدرت بودند، مانند نمادهای باران، گاو، گراز، عقرب، دایره، زن، نخل، بز کوهی، مثلث و عسل. ولی در دورهٔ ساسانی به‌شکل واضح خود ماه و ستاره اما با همان مفاهیم ادوار گذشته ظاهر شده است. در آیین‌های کهن، ستارهٔ زهره (ناهید) در نژادهای گوناگون مردم جهان ستایش می‌شده است. در بین‌النهرین به نام زهره و ایشتر و در ایران آن‌ها (ناهید) خوانده شده است (بختورتاش، ۱۳۵۶، ۳۴-۳۲).

در اساطیر تمدن سومریان، ایشتر «نخست دختر آنو، بعد دختر سین است، ایزد بانو الههٔ مادر بزرگ عشق و جنگ در برابر اینانا است» (Saunders, 2002, 116). به گفتهٔ مک‌کال (McCall, 1994, 36) ایشتر چهرهٔ شخصیت یافتهٔ ناهید و زهره است. برخی ایشتر را دختر ماه ایزد بانوی جنگ می‌دانند، او بانوی جنگ‌جو در میان ایزد بانوان خوانده می‌شد (امینی، ۱۳۹۰، ۴۴).

نشانه‌شناسی

نشانه‌شناسی^۱، دانشی میان‌رشته‌ای است که به مطالعهٔ نشانه‌ها، رمزگان‌ها و فرایند تولید معنا در متون مختلف می‌پردازد. هدف نشانه‌شناسی آن است که نشان دهد چگونه نشانه‌ها، فراتر از ظاهر خود، معانی عمیق فرهنگی، اجتماعی و تاریخی را منتقل می‌کنند. در این پژوهش، نشانه‌شناسی به‌عنوان رویکرد اصلی برای تحلیل نقوش

بافتهٔ ژاپونی خزانهٔ شوسوئین، این نشانه‌ها ضمن حفظ فرم اصلی خود، در بستر فرهنگی جدید معنایی متفاوت یافته‌اند. در این زمینه، ماه به‌عنوان نماد روشنایی، رهایی معنوی و ستاره به‌عنوان نشانه‌ای از سعادت و پیوند با آسمان تفسیر شده‌اند. این امر بیانگر آن است که در فرایند انتقال فرهنگی، نشانه‌ها می‌توانند ضمن حفظ برخی از دلالت‌های اولیه، دچار تحول معنایی نیز شوند. نتایج پژوهش حاکی از آن است که هنر ساسانی نه تنها بر هنر چین بلکه از طریق چین بر هنر ژاپن تأثیر گذاشته و مفاهیم نشانه‌ای خود را در یک زمینهٔ فرهنگی تازه بازآفرینی کرده است. این مطالعه نقش هنر ساسانی را در شکل‌گیری مفاهیم نمادین قدرت و سلطنت در شرق آسیا برجسته می‌کند و نشان می‌دهد نشانه‌های هنری چگونه می‌توانند در طول زمان و مکان معناهای متفاوتی داشته باشند.

مفاهیم نمادین ماه و ستاره

از بدو تاریخ در میان اقوام و ملل مختلف، ماه ستایش و پرستش شده است. حتی به نظر بعضی از پژوهشگران شاید «ماه در زمرهٔ خدایانی باشد که مقام الوهیت داشته است» (Durant, 2016, 92). ماه مانند خورشید در اساطیر ایران باستان نقش مهمی دارد، زیرا در برابر ظلمت شب، یگانه ایزدی است که پردهٔ تاریکی ظلمت را از بین می‌برد (Dadour & Mansouri, 2006, 55). در دوره‌های ایران پیش از زرتشت، یکی از اعتقادات آریائی‌ها ایمان به خدایان متعدد و پرستش عناصر طبیعت بوده است. ماه که روشنی‌بخش شب تیره و ظلمانی است، همواره به‌عنوان یکی از خدایان ستایش شده است. به گفتهٔ اکرم (Ackerman, 1936, 849) ماه در تمدن‌های اولیهٔ ایران و عیلام اولین خدایی بوده که ستایش شده است. در چهارهزار سال پیش از میلاد تمامی طرح‌ها و نقوش عموماً متعلق به آسمان، ماه و باران نسبت داده شده است و نشانی از ستایش خورشید و دیگر صورفلکی به چشم نمی‌خورد. «در آیین زرتشتی ماه به پاسدار ستوران تبدیل می‌شود» (Hinnells, 2004, 253). «نطفهٔ گاو مرده به کرهٔ ماه انتقال یافته، در آن‌جا به واسطهٔ نور سیاره تصفیه شد و از آن یک جفت جاندار نر و ماده پدیدار گشت از آن‌ها ۲۸۰ و دو جانور دیگر تولد یافتند» (متین دوست، ۱۳۸۴، ۸۷). به گفتهٔ بیرونی (۱۳۶۳، ۳۴۶)، ایرانیان می‌پنداشتند گاوی از نور، گردونهٔ ماه را حمل می‌کند و دو شاخ زرین و ۱۰ پای سیمین دارد و در شب دهم دی ماه، این گردونه یک ساعت نمایان می‌شود که هر کس آن را ببیند حاجت روا می‌شود. در اکثر مناطق ایران، خورشید

و ارزش‌های هنری ایفا کرده است و با نفوذ در هنر چین و تعامل با مذہب‌ها و مبادلات اقتصادی، توانسته است به‌عنوان عاملی میانجی ارزش‌های غربی را نیز منتقل کند (Averzamani, 2019, 57).

• فلزکاری ساسانی

فلزکاری در دوره ساسانی علاوه بر جنبه کاربردی، جنبه‌ای نمادین و آیینی پیدا کرده بود. در جامعه ثروتمند ساسانی، هرچه ظروف فلزی با ارزش‌تر بودند، در خانه‌های توان‌گران و کاخ پادشاهان یافت می‌شد و بیانگر شکوه، قدرت و موقعیت اجتماعی آن‌ها بود (Ghirshman, 1991, 203). هنر فلزکاری ساسانی به دلیل دقت در ساخت، ظرافت در نقوش و ترکیب‌بندی‌های هنری، توانسته است جنبه‌های تزئینی و عملکردی داشته باشد و به‌عنوان نمادی از رفاه و اقتدار اجتماعی باشد. استفاده از فلزات گران‌بها و تکنیک‌های پیشرفته در این دوره، بیانگر پیشرفت فنی و هنری جامعه ساسانی و اهمیت بالای هنر در زندگی روزمره و درباری آن‌هاست (Averzamani, 2019, 63).

• ظروف زرین و سیمین ساسانی

ظروف زرین و سیمین ساسانی، یکی از شاخص‌ترین و درخشان‌ترین نمونه‌های هنر فلزگری ایران باستان است. این ظروف شامل انواع کاسه‌ها، بشقاب‌ها، آبخوری‌ها، گلدان‌ها، جام‌های گرد با لبه‌های صاف و دالبردار، تنگ‌ها و ابریق‌ها هستند. نقوش روی این ظروف بسیار متنوع‌اند و موضوعات آن‌ها شامل صحنه‌های روزمره، شکار شاهان، مجالس ضیافت، مراسم رسمی و درباری، تصاویر گیاهی و جانوری، نیم‌تنه‌های انسانی و صحنه‌های اساطیری و مذهبی می‌شود (Ettinghausen, 1990, 115). بشقاب‌های شکار، نمونه‌ای بارز و شاخص از هنر فلزگری ساسانی هستند. در این آثار، شاه سوار بر اسب یا پیاده، در حال شکار حیواناتی چون بز کوهی، آهو، شیر، خرس، بز وحشی و گراز در فضایی فشرده نشان داده می‌شود. شاه با تاج و لباس مزین به جواهرات و دردست‌داشتن سلاح، پهلوانی و قدرت خود را به نمایش می‌گذارد. این نقش‌ها نه تنها بیانگر مهارت هنرمندان ساسانی در ترکیب‌بندی و فضاسازی است بلکه نشان‌دهنده ارزش و تقدس اسب و سوار و پیوند آن با آیین‌های اساطیری و اهمیت شکار به‌عنوان سرگرمی ویژه شاهان است (فریدنژاد، ۱۳۸۴، ۱۵۱؛ Pope, 2008, 67). همچنین، در این ظروف می‌توان نمادهای نجومی مانند ماه و ستاره را مشاهده کرد که بازتاب‌دهنده اعتقادات مذهبی و کیهانی دوره ساسانی است. چنین نقوشی بیانگر ارتباط میان هنر، آیین و باورهای مذهبی جامعه بوده و تأکیدی بر جایگاه ویژه شاه و قدرت او در عالم آسمانی دارد (Averzamani 2019, 71). سیر تکامل این ظروف

ماه و ستاره در آثار سیمین ساسانی و بافته ژاپونی خزانه شوسوئین به کار رفته است.

براساس دیدگاه فردینان دو سوسور، نشانه از دو بخش اصلی تشکیل شده است:

دال^۱: صورت مادی یا تصویری نشانه (مثلاً شکل ماه یا ستاره روی تاج پادشاه).

مدلول (Signified): مفهوم ذهنی یا معنایی که دال آن را احضار می‌کند (مثلاً مفاهیم قدرت، سلطنت، الوهیت). در این پژوهش، نقوش ماه و ستاره به‌عنوان دال‌هایی شناخته شده‌اند که مدلول‌هایی نظیر قدرت شاهانه، باروری، پیوند با ایزدان و سلطنت آسمانی را تداعی می‌کنند.

چارلز سندرس پیرس نیز نشانه‌ها را به سه دسته تقسیم می‌کند:

شمایل^۲: نشانه‌ای که از طریق شباهت دلالت می‌کند (ماه و ستاره به‌عنوان تصویر واقعی اجرام آسمانی).

نمایه^۳: نشانه‌ای که بر مبنای رابطه علی یا مجاورت فیزیکی دلالت دارد (مثلاً ماه به‌عنوان نشانه گذر زمان یا قدرت شب).

نماد^۴: نشانه‌ای که معنای آن از طریق قراردادهای فرهنگی تثبیت شده است (ماه و ستاره به‌عنوان نمادهای سلطنت، باروری و الوهیت).

در این پژوهش، نقش ماه و ستاره بیشتر به‌عنوان نمادهای فرهنگی تحلیل شده‌اند که به‌صورت قراردادی و از رهگذر باورهای مذهبی و اسطوره‌ای در فرهنگ ساسانی تثبیت شده‌اند. این نشانه‌ها حامل پیام‌هایی درباره مشروعیت سیاسی، قدرت معنوی و پیوند میان شاه و جهان ایزدی بوده‌اند.

هنر ساسانی

هنر ساسانی به‌عنوان آخرین مرحله هنر کهن شرقی و چکیده تمامی اعصار ایران شناخته می‌شود و یکی از مهم‌ترین جلوه‌های هنر تاریخی ایران است. این هنر نه تنها بیان‌گر اصول زیبایی‌شناسی ایرانی است بلکه میراثی از هنرهای آسیای مقدم را نیز دارد و توانسته است با حفظ سنت‌های اصیل ایرانی، مسیر انتقال ارزش‌های هنری به فرهنگ‌های همجوار را هموار کند. هنر ساسانی دارای نیرو و تأثیری است که آثار آن را می‌توان در هنر ملت‌های همجوار مشاهده کرد؛ از جمله در هنر روم، بیزانس، مصر، چین، ژاپن، هند و آسیای مرکزی (ملک‌زاده، ۱۳۷۹، ۱۱۱). هنر ساسانی با ایجاد پل فرهنگی میان تمدن‌های کهن آسیای باستان و تمدن‌های اسلامی و غربی، نقش واسطه‌ای در انتقال دانش، آیین‌ها

ماه در دوران ساسانی

جالب توجه است که اهمیت و تقدس تصاویر خورشید و ماه هردو باهم که روی اکثر مهرها و سکه‌های دوره ساسانی وجود دارد، نشان‌دهنده ارتباط آن‌ها با آیین مزدیسنا

از قرن سوم تا هفتم میلادی نشان‌دهنده استمرار هنر فلزکاری و توانمندی هنرمندان ساسانی در خلق آثار فاخر و با کیفیت بالا است (Ettinghausen, 1990, 118) (تصاویر ۱ تا ۹).

تصویر ۳. بشقاب، قرن پنجم میلادی، سبیری.

مأخذ: www.nsc.ru/win/sbras/rep/rep2001/oh/o1/o1.html

تصویر ۱. بشقاب شکار، قرن چهارم و پنجم میلادی، موزه میهو- ژاپن.

مأخذ: www.flickr.com

تصویر ۲. شاه خسرو پرویز در حالت شکار بز، قرن پنجم و ششم میلادی،

قطر ۲۲ سانتی‌متر، موزه متروپولیتن، نیویورک. مأخذ: Harper, 1981, 218

تصویر ۴. بشقاب شکار، قرن هفتم میلادی، پاریس. مأخذ: Harper, 1981, 223

تصویر ۷. بشقاب سیمین زرانود با تصویر اردشیر سوم در حال شکار، قرن هفتم میلادی، موزه دولتی آرمیتاژ، لنینگراد. مأخذ: Ettinghausen, 1990, 119

تصویر ۵. بشقاب شکار، قرن هفتم میلادی، موزه برلین، سده هفتم هجری، موزه متروپولیتن. مأخذ: www.Metropolitan.com

تصویر ۸. جام شکار یک پادشاه ساسانی، سده ۶-۵ میلادی، مجموعه شخصی. مأخذ: Ghirshman, 1991, 207

تصویر ۶. بشقاب نقره سبک ساسانی، قطر ۲۱/۷ سانتی متر. مأخذ: Harper, 1981, 223

ساسانی داده که از این قرار است: بهرام پسر بهرام، پیراهن وی سرخ، شلوارش سبز رنگ، تاج او به رنگ آسمان که میان دو رده طلا قرار گرفته و هلال طلایی نشسته بر تخت، در دست راست کمانی با زه کشیده و در دست چپ سه تیر بوده است. روی سکه‌های بهرام پنجم و پیروز، تصویر ماه بالای سر ایشان قرار دارد. همچنین در سکه‌های خسرو روی تاج بال‌دار او گویی است که در

ساسانی است. حتی در شاهنامه گفته شده است در یکی از پرچم‌های ساسانی نقش ماه همراه با متنی ارغوانی روی آن رسم شده است. نامه شاپور اول به قیصر روم به این صورت شروع می‌شود: «شاپور شاه شاهان قرین ستارگان و برادر مهر و ماه برادر خود قیصر کنستانس را سلام می‌رساند...» (ibid., 262). اصفهانی (۱۳۴۶، ۵۲) نیز توضیحاتی درباره ویژگی‌های لباس و شکل تاج شاهان

• بافته ژاپونی

یکی از شاخص‌ترین آثار موجود در خزانه شوسوئین ژاپن، بافته‌ای است ابریشمی که در سده هشتم میلادی، یعنی دوره نارا، تهیه شده و امروزه به‌عنوان سندی ارزشمند از تبادل فرهنگی میان شرق و غرب جهان باستان شناخته می‌شود. این بافته که بخشی از مجموعه سلطنتی ژاپن است، ساختاری پیچیده، رنگارنگ و با کیفیتی بی‌نظیر دارد که نشان‌دهنده مهارت بالای بافندگان آن عصر است. در این اثر، صحنه‌ای در یک قاب دایره‌ای طراحی شده که در آن سوارکاری در حال تاخت، بدن خود را به عقب چرخانده و در حال تیراندازی به شیری است. این ترکیب دقیقاً یادآور صحنه‌های شکار شاهانه‌ای است که در هنر ایران، به‌ویژه در دوره ساسانی، روی ظروف زرین و سیمین دیده می‌شود. در این بافته، سوارکار کلاهی بر سر دارد که روی آن نقش ماه و ستاره دیده می‌شود. اسب او دم‌گرم خورده دارد و بال‌هایی نیز بر پشتش طراحی شده که از عناصر تزئینی الهام‌گرفته از هنر ساسانی هستند. زمینه این بافته به رنگ قرمز است و رنگ‌های متنوعی چون سبز، آبی، بنفش، طلایی و صورتی در آن به کار رفته‌اند. نقش‌ها درون مدالیون‌هایی دایره‌ای قرار گرفته‌اند و به شکل قرینه و متقارن طراحی شده‌اند، به‌گونه‌ای که بخش پایین تصویر، بازتابی از بخش بالا به نظر می‌رسد، گویی در برابر آینه‌ای قرار دارد. از دیگر عناصر مهم در این بافته می‌توان به روبان‌هایی اشاره کرد که بر پای اسب دیده می‌شود. این روبان‌ها در هنر ایران نیز نشانه‌ای از شکوه و قدرت بوده‌اند و در منسوجات و اشیای سلطنتی کاربرد داشته‌اند. این بافته نه تنها از نظر فنی و زیبایی‌شناسی بسیار پیشرفته است بلکه به دلیل شباهت‌های چشمگیر با هنر ایران، به‌ویژه هنر ساسانی، اهمیت تاریخی و هنری بالایی دارند و نشان می‌دهد چگونه هنر ایران توانسته است از مسیرهای تجاری و فرهنگی مانند جاده ابریشم به شرق دور، به‌ویژه چین و سپس ژاپن، راه پیدا کند و در آن‌جا با شیوه‌های بومی، تلفیق و بازآفرینی شود (Ghirshman, 1991, 334) (تصویر ۱۰).

تحلیل و تطبیق نشانه‌شناسی بشقاب‌های ساسانی با بافته ژاپنی

ماه و ستاره روی کلاه پادشاه از جمله عناصری است که نشانی از قدرت پادشاه ساسانی است که در کلاه سوارکار بافته ژاپنی نیز دیده می‌شود. همان‌طور که گفته شد، ماه در مذهب ایران خدای باروری و زیبایی است. از سوی دیگر، در مذهب زرتشتی هلال ماه دارای جایگاه ویژه دیگری نیز هست. از این جهت که هلال ماه

تصویر ۹. بشقاب، قرن پنجم میلادی، موزه لس‌آنجلس کانتی. مأخذ: www.flickr.com

هلالی قرار دارد (Christensen, 1972, 423). در سکه خسرو دوم هم نقش گاو که از نشانه‌های ماه بوده در حالت‌های متفاوت آمده است. مانند گاو کوهان‌داری که یا به تنهایی یا همراه با جفت خودش به صورت ایستاده و گاه در حالتی که کمر خود را خم کرده است، روی بعضی از مهرها دیده شده است.

هنر چین

چین باستان تمدنی بسیار قدیمی است که پیشینه آن به هفت‌هزار سال می‌رسد. هنر چینی هنری تجسمی است که چه در شکل کهن و چه در شکل نوین سرچشمه در چین دارد. با این که هنرها و هنرهای کاربردی در چین پیوسته مفاهیم خارجی را جذب کرده‌اند، همگی گویی سبکی قابل شناسایی دارند و این بر ثبات جامعه چین گواهی است (Trigir, 2005, 3). چین مهد ابریشم بود و چینی‌ها از گذشته‌های بسیار دور به هنر ابریشم‌بافی احترام می‌گذاشتند و مهارت و استعداد قابل توجهی در این امر داشتند. این مهارت و استعداد به خوبی در ابریشم بافی ژاپن هم چشمگیر است و ابریشم دوره تانک نمونه‌ای از این هنر است که به زیبایی تمام در مجموعه سوسوئین ژاپن تاکنون حفظ شده است (ibid., 126). ابریشم و کنف با نقش‌های متقارن به شیوه پرده‌های ایرانی بافته می‌شوند یا به شیوه مقاوم در برابر رنگ، رنگ می‌شوند (Baker, 2005, 79). منشأ و مأخذ اصلی هنر ژاپن، چین کره است.

۳) نقش حیوانی که در حال شکار با پادشاه است و حرکت حیوان که به سمت راست می‌رود نیز در بشقاب‌های ساسانی و بافته ژاپنی مشاهده می‌شود.

۴) سوارکار که روی خود را برگردانده تا تیر پارتی را به سمت شکار پرتاب کند، در بافته ژاپونی هم به خوبی چشمگیر است.

۵) یکی دیگر از عناصری که در هر دو اثر مشاهده می‌شود دم گره خورده اسب است که احتمالاً نشانی از اشرافیت سوارکار است.

۶) می‌توان متذکر شد بال اسب در بافته ژاپنی برگرفته از اسب بال‌دار ساسانی است که از این نقش در منسوجات خود استفاده می‌کردند.

۷) روبان سلطنتی یکی از نمادها و نشان‌های ساسانی است که روی پای اسب در بافته ژاپونی مشاهده می‌شود.

درک نقش نشانه‌ها در هنر، مستلزم بررسی رابطه میان دال (صورت مادی نشانه) و مدلول (مفهوم ذهنی یا فرهنگی آن) است در هنر صفوی، مانند دوره ساسانی، بشقاب‌های سیمین نه تنها ابزار کاربردی یا تزئینی بلکه حامل مفاهیم عمیق سلطنتی، مذهبی و فلسفی بودند. این مفاهیم از طریق نشانه‌هایی مانند ماه، ستاره، روبان سلطنتی، مدالیون دایره‌ای و ترکیب‌بندی شکار شاهانه منتقل می‌شدند. همین عناصر در بافته‌های ژاپونی خزانه شوسوین نیز بازتاب یافته‌اند. این تحلیل به بررسی تطبیقی این نشانه‌ها در دو بستر فرهنگی متفاوت با تفسیر نشانه‌شناختی سوسوری و پیرسی می‌پردازد.

۱) نشانه‌شناسی ماه و ستاره، دلالت‌های سلطنتی، معنوی و کیهانی: در بشقاب‌های صفوی، ماه و ستاره معمولاً در تاج یا حاشیه دیده می‌شوند و نماد نورانیت امامان و قدرت آسمانی شاه هستند. در بافته‌های ژاپنی، ماه به‌عنوان نماد روشنگری و ستاره به‌عنوان نشانه آگاهی روحی مطرح می‌شوند. از دید سوسور، دال یکسان اما مدلول متفاوت است و از دید پیرس، نشانه‌ها در صفوی نماد فرهنگی و در ژاپن نمایه معنوی هستند.

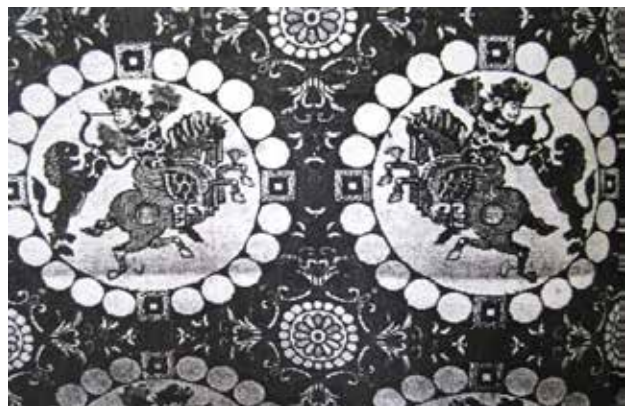
۲) ترکیب‌بندی مدالیونی و قاب‌بندی هندسی: در بشقاب‌های صفوی، ترکیب‌بندی دایره‌ای بیانگر کمال و مرکزیت قدرت است در حالی که در بافته ژاپنی همان ترکیب‌بندی بیانگر چرخه دارما و نظم کیهانی است. دال یکسان ولی مدلول‌ها متفاوت هستند.

۳) سوارکار در حال شکار: در صفوی، سوارکار در حال شکار نماینده عدالت و اقتدار شاه است؛ در بافته ژاپنی همین فرم به سفر درونی و تمرین معنوی اشاره دارد.

۴) دم گره‌خورده اسب: در بشقاب‌های صفوی، دم گره‌خورده نشانه اشرافیت است، در ژاپن بیشتر به‌عنوان عنصر زیبایی‌شناسانه به کار رفته است.

به‌عنوان برس‌مدان یا ماه‌روی کاربرد مقدسی در انجام مراسم و آیین زرتشتی دارد. همچنین، ماه به‌عنوان نگهبان میوه‌ها و گیاهان، نماد جهان، نمادی از الهه مادر و قدرت زنانگی، ملکه بهشت، نشانه عظمت، روشنایی، تولد تازه و قدرت معنوی است. نقش ستاره نیز متجلی‌تیشتر (تیشتریه)، خدایی است که با باران ارتباط دارد. از این رو اصل همه آب‌ها سرچشمه باران و باروری است. از آنجاکه این بشقاب‌ها فقط به دستور و سفارش پادشاه ساخته می‌شدند، تصویری از خود را که در حال پیکار و شکار حیوانی است به نمایش می‌گذاشت. چون پیروزی بر حیوان یک امتیاز شاهانه بود. «این جنگ و کشمکش است که همان‌طور که مطلوب هنر ساسانی است همواره به سود شاه پایان می‌پذیرد و نیز انعکاس دورانی است که در داستان‌های یونانی، تک‌سواری و جنگ و دلیری انسان تجلیل می‌شود» (Ghirshman, 1991, 215). علامت‌های ماه و ستاره که از انسان‌های بدوی تا به ادوار ساسانی و دوران‌های پسین، مهم بودند، نقش چشمگیری در هنرهای ساسانی داشته، تا قدرت پادشاه را که اختیار تام بر همه چیز داشت به وسیله این نقوش چندبرابر کند و شخصیتش را هم‌تراز با معانی و مفاهیم ماه و ستاره جلوه‌گر سازد. بافنده ژاپنی نیز که به دنبال همین معانی و مفاهیم برای پادشاه خود بود، بی‌درنگ نقوش ماه و ستاره ساسانی را روی سر سوارکار خود قرار داد تا نمادی از قدرت تام برای او نشان دهد. شباهت‌هایی دیگری علاوه بر نقش ماه و ستاره از نشانه‌های هنر ساسانی در بافته ژاپونی وجود دارد که در جدول ۱ است.

۱) ماه و ستاره که روی سر پادشاه در هر دو دیده می‌شود. ۲) ترکیب‌بندی عناصر و نقوش در بافته و بشقاب‌های ساسانی در فضایی تنگ و فشرده قرار گرفته است و کاملاً فضای قاب را پر می‌کنند.

تصویر ۱۰. نار، بافته ژاپونی با نقوش ساسانی، سده هشتم میلادی، گنجینه شاهی شوسوین. مأخذ: Ghirshman, 1991, 333

جدول ۱. نقاط اشتراک بین بافته‌های ژاپونی و بشقاب‌های ساسانی. مأخذ: نگارندگان.

ردیف	اسامی مشترک	نقوش بافته‌های ژاپونی	نقوش بشقاب‌های ساسانی
۱	ماه و ستاره		
۲	فضای کادر مدالیون و دایره		
۳	حیوان		
۴	سوار کار به عقب برگشته		
۵	دم گره خورده		
۶	بال اسب		
۷	روبان سلطنتی		

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با تکیه بر روش تحلیلی-تفسیری و رویکرد نشانه‌شناسی، به بررسی تطبیقی نقش‌های ماه و ستاره در بشقاب‌های سیمین ساسانی و بافته‌های ژاپونی خزانه شوسوئین پرداخت. این نشانه‌ها، در قالب صحنه‌های شکار شاهانه، تصویری ایدئال از قدرت مطلق پادشاه را به نمایش

(۵) روبان سلطنتی: در صفوی، نماد فره ایزدی و مشروعیت مذهبی است. در ژاپن صرفاً فرم تزئینی است که از هنر ساسانی اقتباس شده است.

(۶) رنگ و نقوش زمینه: رنگ‌های صفوی اغلب متالیک و مذهبی‌اند؛ رنگ‌های ژاپنی مفاهیم عرفانی و زیبایی‌شناسی دارند.

- بیرونی، ابوریحان. (۱۳۶۳). آثار الباقیه. امیرکبیر.
- فریدنژاد، شروین. (۱۳۸۴). اسب و سوار در هنر ساسانی. کتاب ماه هنر.
- متین دوست، احمد. (۱۳۸۴). باورهای آریائیان. چهارباغ.
- ملک‌زاده، فرخ. (۱۳۷۹). فرهنگ و هنر ساسانی در خارج از ایران. مجله دانشکده، ۹.
- Ackerman, P. (1936). The moon and fertility in early Iran. *Bulletin of the American Institute for Persian Art and Archaeology*, 4(4), 184–190. <http://www.jstor.org/stable/44243363>
- Avezamani, F. (2019). *Sassanid art*. Pazinehpress.
- Baker, S. (2005). *Japanese Art* (N. Pashaei, trans.). Academy of Art. (Original work published 2000)
- Christensen, A. (1972). *L'Iran sous les Sassanides* (R. Yasemi, trans.). Amir Kabir. (Original work published 1944)
- Dadour, A., & Mansouri, E. (2006). *Myths and Symbols of Iran and India*. Kalthor.
- Ettinghausen, R. (1990). *Highlights of Persian art* (H. Abdollahi, & R. Pakbaz, trans.). Agah. (Original work published 1981)
- Durant, W. (2016). *The story of civilization*. TAN Books.
- Ghirshman, R. (1991). *Iran; parter and sasaniden* (B. Farhooshi, trans.). Elmi va Farhangi. (Original work published 1962)
- Harper, P.O. (1981). *Silver Vessels of the Ssanian period: Voll Royal Imager*. Metropolitan Museum of Art.
- Hinnells, J. R. (2004). *Persain mythology* (J. Farrokhi, trans.). Asatir. (Original work published 1985)
- McCall, H. (1994). *Mesopotamian Myths* (A. Mokhbar, trans.). Markaz. (Original work published 1990)
- Pope, A. U. (2008). *Masterpieces of Iranian Art* (P. Khanlari, trans.). Safi Alishah Press. (Original work published 1945)
- Saunders, N.K. (2002). *Poems of Heaven and Hell from Ancient Mesopotamia* (A. Esmailpour, trans.). Qatra. (Original work published 1989)
- Romarzen, M. (1966). *The Mithraic Cult* (B. Nadzadeh, trans.). Cheshme. (Original work published 1960)
- Trigir, M. (2005). *Chinese Art* (F. Taheri, trans.). Art Academy. (Original work published 1980)

می گذاشتند اما در بافته ژاپونی، باوجود حفظ فرم‌های بصری مشترک، دلالت‌های معنایی این نمادها به‌سوی مفاهیمی چون روشنایی معنوی، آرامش کیهانی و رهایی روحانی تغییر یافته‌اند؛ امری که حاکی از بازخوانی نشانه‌ها در بستر فرهنگی جدید است. علاوه بر این، مؤلفه‌هایی چون ترکیب‌بندی مدالیونی، سوارکار در حال شکار، دم گره‌خورده اسب، روبان سلطنتی و بال اسب نیز از دیگر عناصر اقتباس‌شده از هنر ساسانی در بافته هستند. این اشتراکات نشان می‌دهند انتقال عناصر بصری و مفاهیم نمادین نه صرفاً به‌صورت فرمی بلکه در سطح ساختارهای نشانه‌ای نیز رخ داده است. در نهایت، این پژوهش بیانگر آن است که نشانه‌های بصری در فرایند انتقال فرهنگی، ضمن حفظ برخی از دال‌ها، می‌توانند با مدلول‌های تازه‌ای بازتعریف شوند. این بازتعریف، نه تنها ظرفیت‌های هنر برای ارتباط میان فرهنگی را آشکار می‌سازد بلکه جایگاه هنر ساسانی را به‌عنوان یکی از حلقه‌های مؤثر در زنجیره انتقال مفاهیم سلطنتی و کیهانی به شرق دور برجسته می‌سازد. از این منظر، مطالعه تطبیقی نشانه‌ها می‌تواند بستری برای فهم ژرف‌تر از نقش هنر در شکل‌دهی به حافظه فرهنگی ملت‌ها فراهم آورد.

پی‌نوشت‌ها

۱. Semiotics.
۲. Signifier.
۳. Icon.
۴. Index.
۵. Symbol.

فهرست منابع

- اصفهانی، حمزه. (۱۳۴۶). تاریخ پیامبران و شاهان. بنیاد فرهنگی ایران.
- امینی، آناهیتا. (۱۳۹۰). اسطوره آناهیتا در ایران یونان و هند. پاز.
- بختور تاش، نصرت‌الله. (۱۳۵۶). گردونه خورشید یا گردونه مهر. مؤسسه انتشاراتی و فرهنگی فروهر.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to journal of Art and Civilization of the Orient. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله
طاهری، علیرضا؛ رحمانی، فرشته و فرخی، نشاط. (۱۴۰۵). مطالعه تطبیقی نشانه‌شناختی نقش ماه و ستاره در بشقاب‌های سیمین ساسانی با نقش شکار شاهی و بافته ژاپونی (خزانة شوسوئین). *مجله هنر و تمدن شرق*، ۱۴ (۵۱)، ۶-۱۵.

DOI: [10.22034/jaco.2025.538915.1486](https://doi.org/10.22034/jaco.2025.538915.1486)

URL: https://www.jaco-sj.com/article_233568.html

